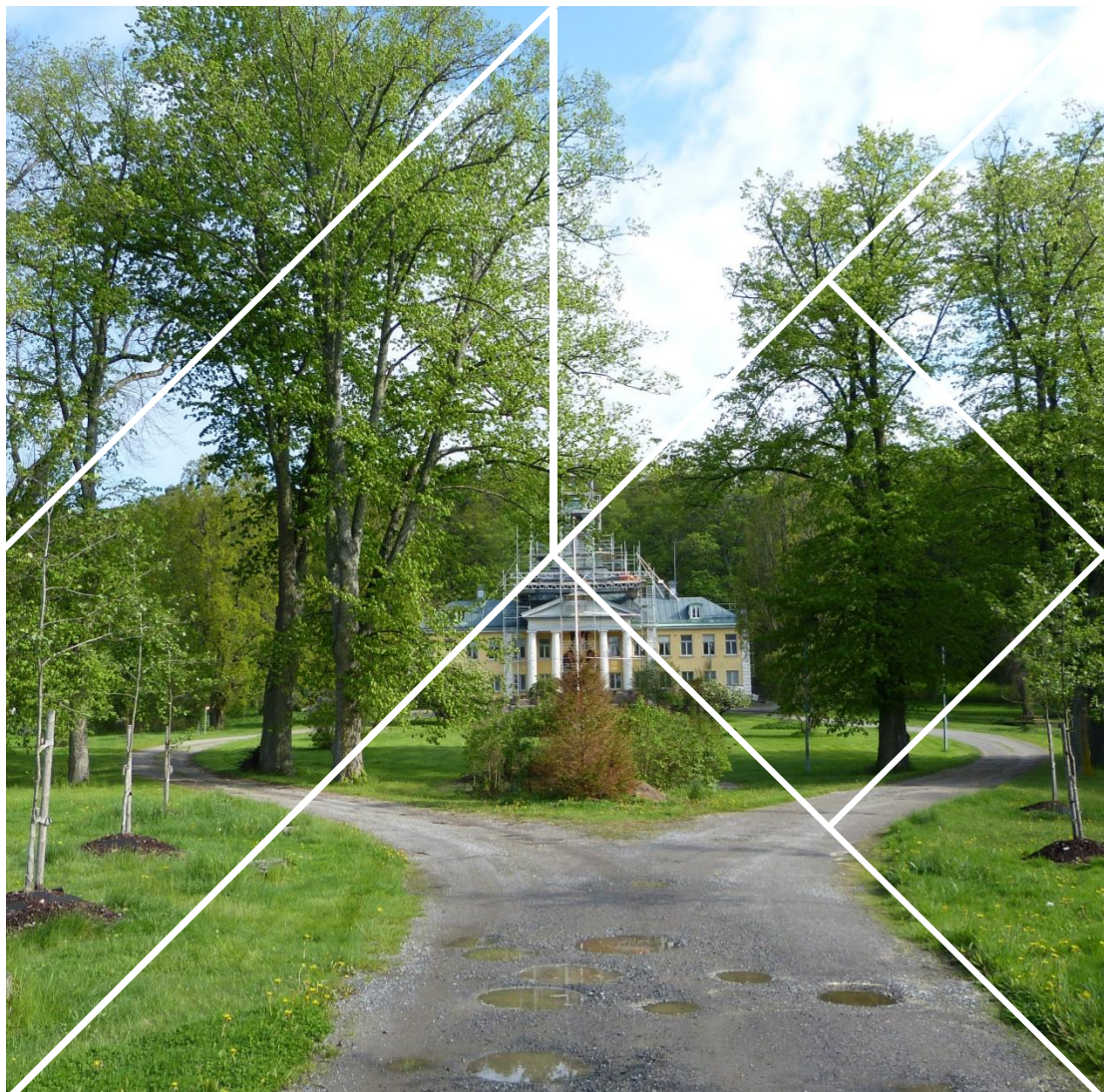

RAPPORT
**ALBY GÅRD- ANTIKVARISK
FÖRUNDERSÖKNING**

Uppdrag: 256268, Alby gård – Antikvarisk förundersökning

Titel på rapport: Alby gård- Antikvarisk förundersökning

Status: Slutrapport

Datum: 2014-10-08

Medverkande

Beställare: Botkyrka kommun

Kontaktperson: Lotta Kvist

Konsult: Cecilia Pantzar

Uppdragsansvarig: Cecilia Pantzar

Handläggare:

Kvalitetsgranskare: Anne Philipson Jancke

Revideringar

Revideringsdatum 20141008

Författare: Cecilia Pantzar

Datum: 141008

Handlingen granskad av: Anne Philipson Jancke

Datum: 141008

Tyréns AB

118 86 Stockholm
Besök: Peter Myndes Backe 16

Tel: 010 452 20 00

www.tyrens.se

Säte: Stockholm
Org.Nr: 556194-7986

Innehållsförteckning

Bakgrund.....	5
Underlag	5
Befintliga riktlinjer för kulturmiljö.....	5
Värdering och rekommendationer	6
Alby gård genom tiderna.....	6
Kulturhistorisk karakterisering och analys.....	10
Karaktärsdrag och riktlinjer på byggnadsnivå	11
Värdebärande karaktärsdrag för parkmiljö	29
Förslag på åtgärder i detaljplan	34
Att tänka på i den fortsatta hanteringen av miljön	35
Referenser.....	36

Bakgrund

Botkyrka kommun har gett Tyréns uppdraget att göra en antikvarisk förundersökning av miljön Alby gård med tillhörande park. Inom parkmiljön ligger även trädgårdsmästarbostad, kägelbana, lusthus och den s.k. Gula villan. Undersökningen är tänkt att fungera som underlag vid framtagandet av detaljplan och skyddsbestämmelser för att värna gårdsmiljön. Upprinnelsen till detaljplanen är att förbättra dagvattenhanteringen i området och innebär även anläggande av en damm i parken samt föreberedelse för nytt reningsverk i anslutning till gårdsmiljön.

Underlag

Undersökningen utgår till stor del från det kulturmiljöunderlag som togs fram i samband med detaljplaneringen för det intilliggande området kv Rotemannen. Kvarteret Rotemannen omfattar ett småskaligt industriområde som har vuxit fram kring Alby gårds tidigare bruksenhet vars ekonomibyggnader bildar kärnan i industriområdet än idag (Pantzar 2011:7).

Arbetet omfattar därmed endast en översiktlig arkivgenomgång med fokus på tillgängliga brandförsäkringar och kartor.

Befintliga riktlinjer för kulturmiljö

Alby gård är utpekad som en kulturhistoriskt värdefull miljö i kulturmiljöprogrammet för Botkyrka kommun (2014). Gården och det tillhörande ekonomikomplexet bildar en sammanhållen småskalig industrimiljö med gradvis framvuxen bebyggelse från 1800-talet och framåt. "Det är en variationsrik och spännande miljö präglad av Ericssons innovativa inställning till jordbruk och byggnadsteknik. I området ingår även Alby gårds huvudbyggnad med omgivande parkmiljö." (Kulturmiljöprogram 2014).

Programmet betonar följande kulturhistoriska karaktärsdrag som gör miljön Alby gård intressant:

- Albys gårds huvudbyggnad och omgivande parkmiljö
- Industrimiljö med höga miljömässiga kvaliteter
- Byggtekniskt intressant arkitektur med tidiga betongstommar

I programmet anges riktlinjer för den fortsatta förvaltningen av Alby gård. Sambandet mellan mangård, ekonomibyggnader och Gula villan ska värnas och stärkas. Parkmiljön ska respekteras och utvecklas. Huvudbyggnad, trädgårdsmästarbostad, kägelbana och Gula villan ska bevaras.

Värdering och rekommendationer

I den aktuella undersökningen redovisas karaktären och de värden som respektive byggnad besitter. För att ge underlag till eventuellt skydd i en kommande detaljplan ges rekommendationer på skydd i tre nivåer med stöd av efterföljande paragrafer i PBL.

- Nivå 1 – Byggnad som är särskilt värdefull, enligt kap 8§13 PBL (förvanskningsförbud)
- Nivå 2 – Byggnad som är värdefull och bör beläggas med speciella varsamhetsbestämmelser enligt kap 8§14 PBL (anpassat underhåll)
- Nivå 3 – Byggnad som är miljömässigt värdefull kap 8§17 PBL (varsamhetskrav vid ändring)

PBL kap 8§13 (förvanskningsförbud)

Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.

PBL kap 8§14 (anpassat underhåll)

Byggnaders yttre skall hållas i vårdat skick. Underhållet skall anpassas till byggnadens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär.

PBL kap 8§17 (varsamhetskrav vid ändring)

Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara

Alby gård genom tiderna

Området kring Alby har varit bebott alltsedan förhistorisk tid och gården förekommer i skriftliga källor från och med 1300-talet. Under stormaktstiden omvandlades Alby till säteri. Läget var strategiskt med närhet till både sjö- och landväg. Ägorna omfattade bördig åkermark i söder och skog i anslutning till den skyddade bergryggen i norr. Gården utnyttjade läget invid den gamla sträckningen av Göta landsväg för krogverksamhet. Krogen lades ner i och med att landsvägen fick ny sträckning via Fittja i slutet på 1600-talet. Under 1700-talet tillhörde Alby säteri släkten Gyllencreutz och under 1800-talet bytte gården ägare ett flertal gånger. Kunskapen om den äldsta gårdsmiljöns utformning är sparsam. Dagens anläggning tog form vid sekelskiftet 1800. Den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes i tidsenlig ljus empir. Redan 1809 lät kammarrådet Dufva bygga om fastigheten. En långsträckt park och köksträdgård knöt samman huvudbyggnaden med det västligt belägna ekonomibyggnaderna (Se karta över gränsbestämning och ägomätning 1806). Grunddragen från uppförandetiden finns kvar trots flera ombyggnader under 1800-1900-talet. Mest tongivande är de förändringar som följde med LM Ericssons övertagande och omdaning av Alby till mönsterjordbruk 1895. Områdets industriella profil följde med den nästkommande ägaren Alfred Ekström som tog över Alby 1920. Inriktningen på fortsatt småskalig industriverksamhet var också uttalad när gården förvärvades av Botkyrka kommun 1947. Alltsedan 1960 har huvudbyggnaden fungerat som vård- och behandlingshem först av Landstinget och senast av Socialkontoret.

Alby gård som det såg ut 1900. LM Ericssons omdaning med klocktorn och skulptural ekportal är på plats.

Alby gård efter 1895

Alby gård präglas främst av de förändringar som ägde rum under åren 1895-1913. Gården var under denna period i Lars Magnus Ericssons ägo, grundaren av det världskända företaget Ericsson. Förvärvet av Alby var starten för telefonfabrikören LM Ericssons nya liv som lantbrukare. Han lämnade posten som VD 1900 och styrelseuppdraget 1903. Parallellt med rationaliseringen av Alby skapade Ericsson även en ny gård från grunden, Hågelby, belägen sydväst om Alby vid sjön Aspen (Wennberg 2006:91).

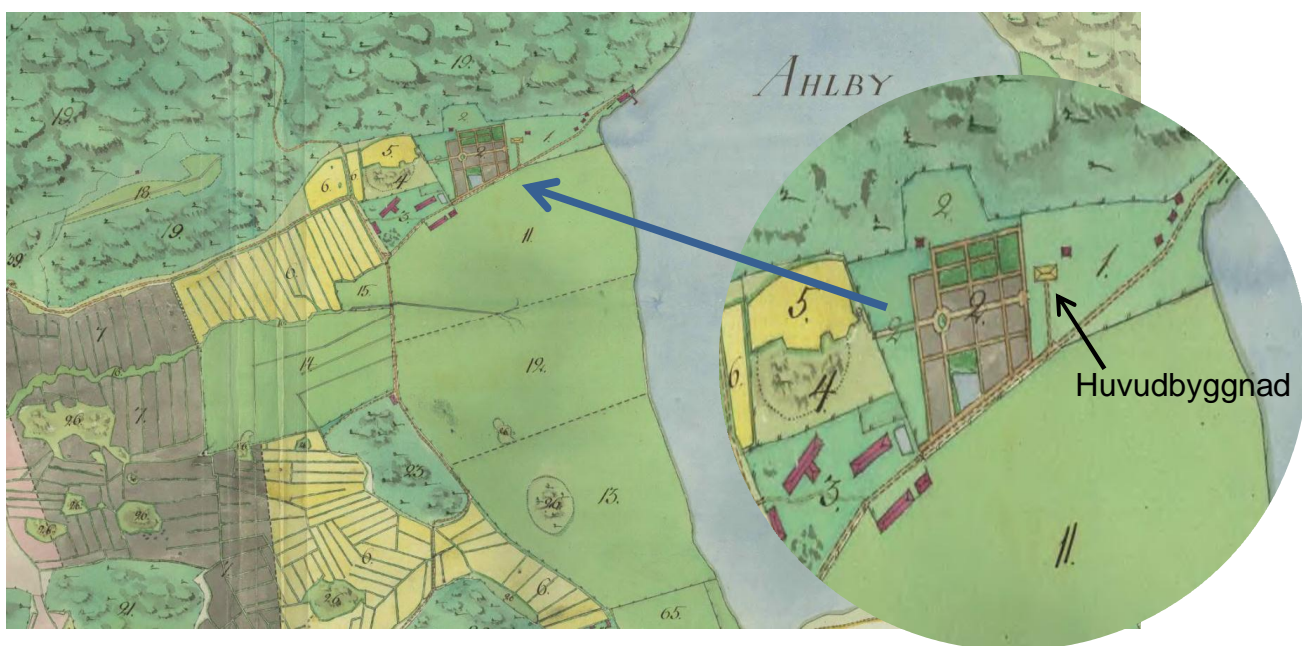
Alby blev ett pilotprojekt för Ericssons vision om ett modernt jordbruk. Gårdsmiljön och driften omformades med syfte att rationalisera det dagliga arbetet. Ericsson laborerade med nya tekniska lösningar för bland annat uppvärmning, gårdens kretslopp och jordbruksredskap. Omställningen innebar både en omgestaltning av huvudbyggnaden och ett helt nytt bestånd av ekonomibyggnader.

LM Ericsson var inte bara innovativ när det gäller ny teknik med koppling till jordbruks drift utan även i att pröva nya byggnadstekniker. I utbyggnaden av både Alby och systeranläggningen Hågelby ingår betong som ett centralt byggnadsmaterial. Betongbyggandet på dessa gårdar ägde rum parallellt med att betongtekniken vann mark i Sverige. Ivar Kreuger var först med att föra in tekniken från USA 1907. Företaget Kreuger & Toll byggde hela sin verksamhet på just betong. Nyheten att kombinera järnbalkar med armerad betong fick snabbt genomslag. Ericsson var tidigt ute med bruket av betong och tillhör en av pionjärerna på området. Hans experiment med materialet bidrog sannolikt till att både utveckla och sprida kunskapen om den nya byggnadstekniken.

Bebyggelsen

Huvudbyggnaden fick i och med LM Ericssons ombyggnad ett mer monumentalt formspråk med en högrest lanternin och ett klassiskt entréparti med kolonnad framför en rikt skulpterad portal. I den omgivande parken uppfördes ett flertal nya byggnader. Några finns kvar än idag, kägelbanan, gula villan, ett lusthus och trädgårdsmästarebostaden. Omdaningen av Alby i början på 1900-talet präglar till stor del anläggningen än idag. Bruksenheten väster om huvudbyggnaden byggdes upp från grunden. I botten fanns visionen om att skapa en rationell och modern gårdsdrift, ett mönsterjordbruk. Småskaliga verksamheter byggdes upp inom gårdsmiljön redan på ett tidigt stadium. Ericsson arbetade efter devisen att skapa en effektiv gårdsdrift som även tog hänsyn till de anställda och närmiljön. Något som märks i bruksenhetens genomtänkta planering med bebyggelse och funktioner inordnade med hänsyn till både terräng och natur.

Gårdens sociala struktur manifesteras indirekt genom byggnadernas placering och storlek. Gemensamt för gårdens tjänstemanna- och arbetarbostäder är en omsorgsfullt utformad arkitektur. Trädgårdsmästarebostadens framskjutna placering vittnar om att trädgården var betydelsefull för gården. Närheten mellan huvudbyggnaden och disponentbostaden är också en uttalad statusmarkör. Övriga arbetarbostäder låg främst i anslutning till ekonomibyggnader och verkstäder på andra sidan köksträdgården.

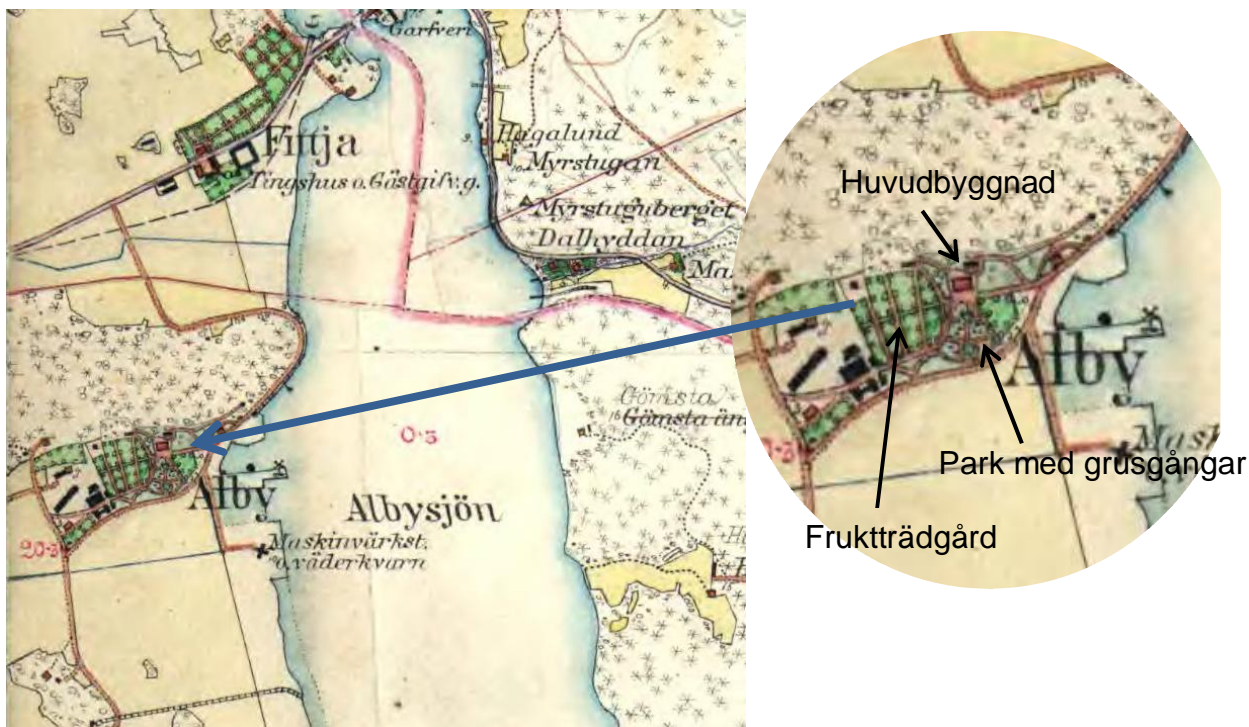

Karta från 1806 som visar Alby med tillhörande frukträdgård och driftdelar.

Parken

Grundstrukturen i park och trädgård hade tagit form redan i början på 1800-talet. Köksträdgårdens strikta kvartersindelning inramades av ett rätvinkligt gångsystem. Parken närmast huvudbyggnaden hade en tydlig mittaxel från infartsvägen till huvudentrén. I övrigt var parken mer fritt hållen. Rekommendationen om engelska gångar i karttexten från tidigt 1800-tal fick dock gehör. Dagens mer organiska gångsystem som även tidigare kopplade samman parken med köksträdgården och ekonomibyggnaderna fanns till stor del på plats i slutet på 1800-talet. Häradsekonomska kartan som visar parken från sent 1800-tal visar ett gångsystem med en något annan sträckning än dagens. Där framträder även en blå rundel som kan tänkas vara någon form av damm.

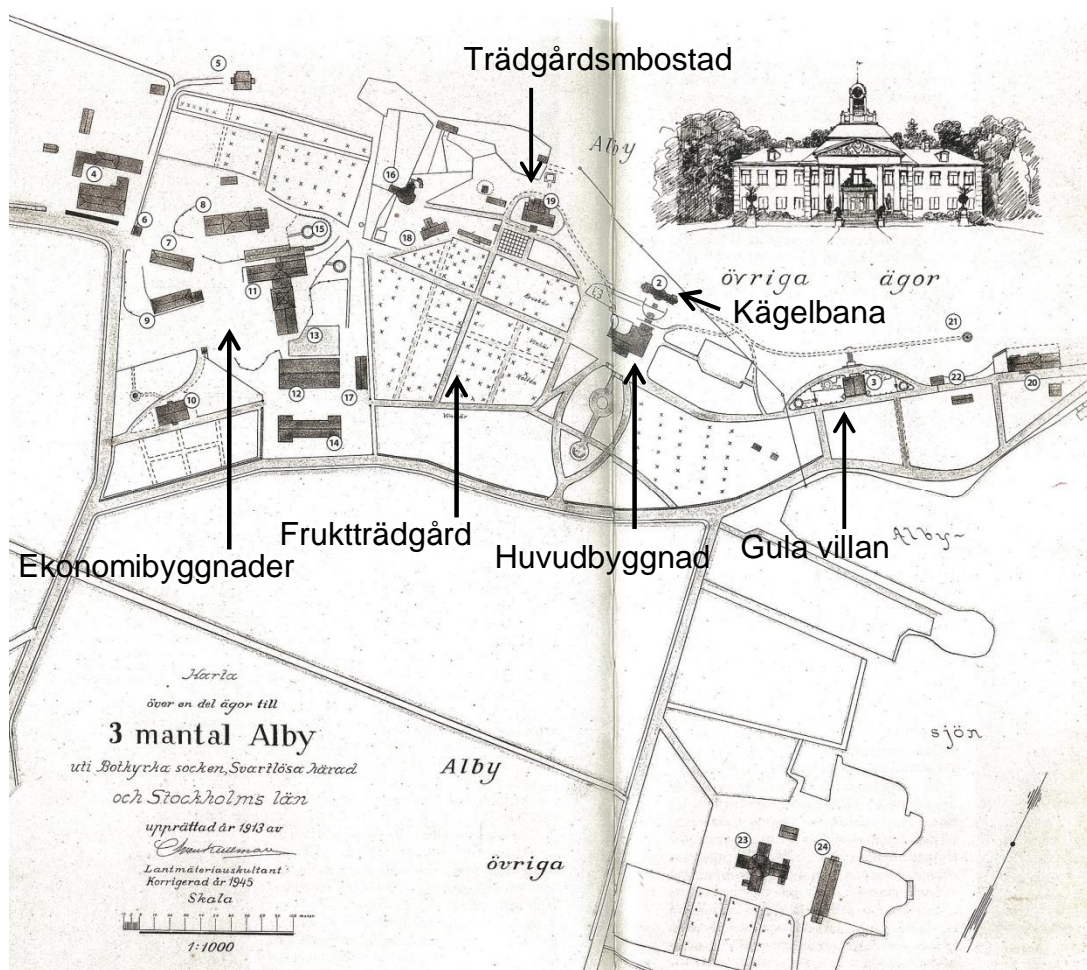
I den fortsatta utvecklingen av gårdsmiljön följde justeringar för att förbättra interna transporter och samband. Ericsson själv var sannolikt involverad i parkfrågor precis som han senare var i planeringen av systemanläggningen Hågelby. Flera referenser finns mellan parkerna som vittnar om detta tex lusthus, terrasser, utsmyckade murar, trädgårdsmästarebostadens upphöjda läge. Samspelet mellan omgivande park och natur märks i den flytande övergången mellan parkens anlagda grusgångar och släntens stigar och insmugna stentrappor. Det parkupplägg som framträder på kartan över området 1913 stämmer i hög grad med dagens. Mittaxeln med dubbla rundlar bildar parkens nod med utlöpare till köksträdgård, anslutande bebyggelse och hamn. Det östvästliga vägstråk som band samman gårdsdriften med parken och sjön var en viktig tväraxel i parken. Stråket kan fortfarande skönjas i parken genom kvarvarande alléträd.

Häradsekonomen visar Alby med omnejd i slutet av 1800-talet.

I och med anläggandet av radhusområdet i den gamla köksträdgården förlorade parken och huvudbyggnaden den direkta kopplingen med trädgårdsmästarebostaden och gårdens ekonomibyggnader. Parkens staketomgärdning innebär också ett brott i tidigare sammanlänkande östvästliga gång- och vägstråk. Under senare delen av 1900-talet har parken blivit alltmer förenklad. Skötseln har främst omfattat framsidans grönytor med gräsmattor och buxbom. Mindre gångstråk, uteplatser, trappor, stödmurar och staket har på många håll blivit övervuxna med skador som följd.

Kommunen arbetar med rutiner för skötseln och planerar att på sikt ta fram en skötselplan för parken. Återplantering av alléträd har redan utförts. Kvarvarande gjutjärnskrukor tas om hand för att kunna fungera som mallar vid nytillverkning.

Karta som visar Alby gård 1913. För utredningen aktuella byggnader är angivna. Till höger om Gula villan låg tidigare likbod (22), gårdstvätt (20) och vattentorn (21).

Kulturhistorisk karakterisering och analys

Alby gård med omgivande park och bebyggelse överensstämmer i stora drag med den anläggning som växte fram kring den gamla huvudbyggnaden i slutet på 1800-talet. Alby var Ericssons första herrgårdsprojekt och här prövades nya idéer avseende jordbruksteknik och byggnadsmaterial som sedan vidareutvecklades på systeranläggningen Hågelby. Park och bebyggelse samspelar i den genomtänkta struktur som tidigare genomsyrade mönsteranläggningen i sin helhet. Närmiljöns naturliga förutsättningar med den skyddande bergryggen i norr och närheten till sjön i öster har fungerat som utgångspunkt för anläggningens planering både funktionellt och estetiskt. Bebyggelsen ligger längs med höjden och bildar en långsträckt miljö ekonomikomplexet i väster och Albysjön i öster. Huvudbyggnaden ligger inbäddad i park och grönska och bildar fond till parkens tydligt markerade mittaxel som löper från parkens huvudentré i söder. Bebyggelsen förenas genom parkens och trädgårdsanläggningens östvästliga huvudstråk. Tidens stilströmningar kan avläsas i miljön och det märks att anläggningen tog form under en period då nationalromantiken var i antågande.

Parkens grundplan utgår från den strikta barockens symmetriska linjespel, men präglas i stort av den engelska parkens mer naturbetonade drag och rumsbildningar. Bebyggelsen genomsyras generellt av en klassisk grundton med stilelement hämtade från flera epoker i linje med tidens nationalromantiska strömningar. Tidens nya betongbyggnadsteknik som låg LM Ericsson varmt om hjärtat har satt avtryck i både bebyggelse och park. Dekorativa betongarbeten i murar binder samman miljöns olika delar.

Värdebärande karaktärsdrag för Alby gård

- Alby gård med tillhörande park planlades att samspela med intilliggande ekonomibyggnader som utgjorde ett genomfört mönsterjordbruk präglat av funktionalitet och helhetstänkande när det gäller samverkan mellan utformning och drift.
- Kopplingen till ekonomikomplexet är delvis avskuren genom ny radhusbebyggelse i den tidigare köksträdgården, men kvarvarande siktlinjerna och stråk är viktiga för förståelsen av huvudbyggnadens och parkens ursprungliga sammanhang.
- Den parkanknutna bebyggelsen har en för tiden typisk gedigen stilblandad formgivning med både klassiska och nationalromantiska drag. Kännetecknande är branta takfall, markerad sockel, både spritputsade fasader med detaljer i slätputs och omväxlande panelarkitektur, småspröjsade fönster.
- Betongbyggnadsteknik förekommer främst i parkens olika element. Alby gårdsanläggning är i sin helhet ett tidigt exempel på bruket av betong och järn i stomme.
- Områdets nivåskillnader understryks av omsorgsfullt utformade stödmurar och trappor av natursten, betong, och smide.

Karaktärsdrag och riktlinjer på byggnadsnivå

I den följande texten redovisas planområdets fem byggnader med beskrivning, karakterisering och förslag till riktlinjer i punktform. Samtliga byggnader har bedömts vara av sådan betydelse för helheten att de bör beläggas med högsta skyddsformen – nivå 1.

Huvudbyggnad – Nivå 1

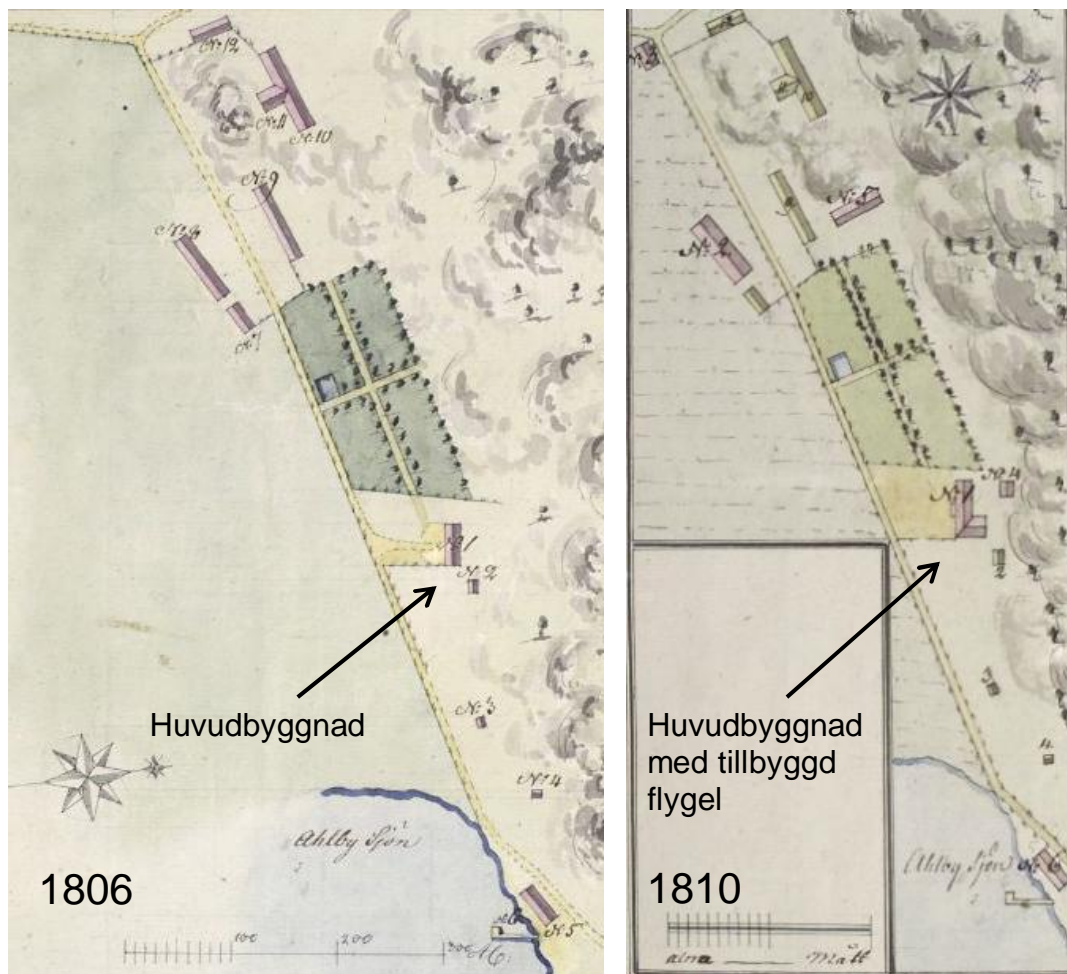
Albys monumentala huvudbyggnad präglas trots LM Ericssons omdaningar i första hand av det tidiga 1800-talets empirstil. Exteriören har en lätt klassicerande grundton. Redan kort efter att huvudbyggnaden genomgått en omfattande ombyggnad tillkom det framskjutande entrépartiet och baksidans flygel. Förändringen kan knytas till tiden mellan 1806 och 1810, se kartor tillhörande brandförsäkringar s 13. Troligtvis härrör även entréns klassiska tempelmotiv med kolonnad och stentrappa från samma tid. Tilläggen av det barockinspirerade klocktornet, skulpterad ekportal och den östra gavelns burspråk tillkom under LM Ericssons ägotid och finns belagda sedan 1898. Huvudbyggnaden har anor sedan 1600-talet, men det är osäkert hur den gamla byggnaden hanterades vid ombyggnaden i början på 1800-talet. Brandförsäkring från 1810 omnämner just osäkerhet kring hur mycket av den gamla byggnaden som blev kvar vid ombyggnaden.

Huvudbyggnaden vänder sig mot parken med en tydligt markerad mittaxel som i förlängningen av buxbomskvarteren även kan skönjas i den övervuxna grusgången.

Huvudbyggnadens entréfasad från öster med det centralt markerade mittpartiet dolt bakom byggnadsställningar för pågående takomläggning.

Plankartor över Alby från Brandförsäkringar 1806 och 1810. Flygel och mittparti har tillkommit 1810. För närmare information om kartornas respektive byggnader och senare brandförsäkringar se blå inforuta nedan.

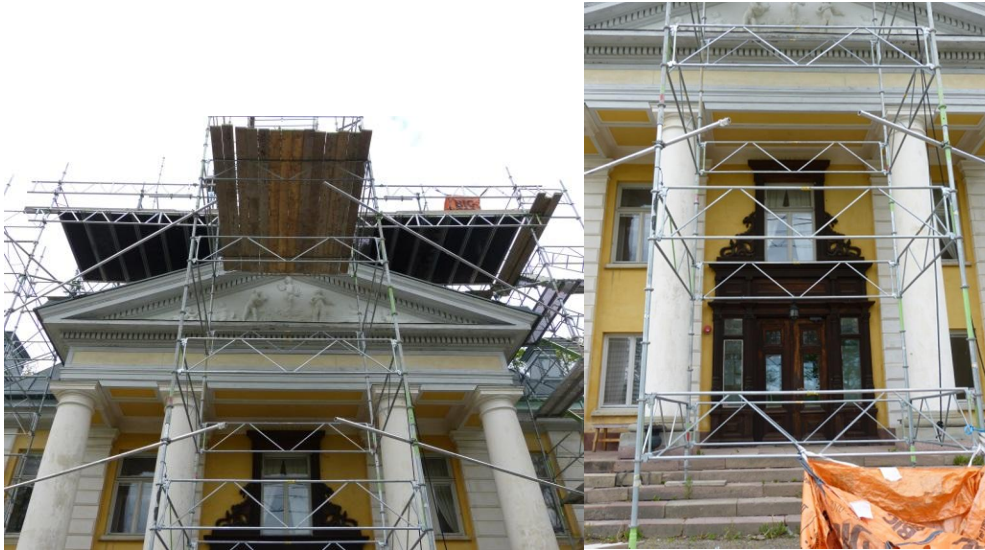
Brandförsäkringar för Alby säteri – med fokus på huvudbyggnad och park

1806 1. Huvudbyggnad rektangulär. 2 Byggnad av furuträn nyligen uppförd. 3. Badstuga 1802. 4. Iskällare byggd 1803. 5. Bränneri byggt 1805. Lägga även märke till rektangulär damm i trädgård,

1810 1 Huvudbyggnad tillbyggd flygel och utskjutande entréparti. Kommentar om att det är osäkert hur mycket av den gamla byggnaden som blev kvar vid ombyggnad. Byggnad av furuträn, badstuga, iskällare och bränneri i samma läge som tidigare. Rektangulär damm i fruktträdgård kvarstår också. Tillkomst av nr 4 bakom huvudbyggnad som kallas fogdehuset.

1878 Huvudbyggnad i gott skick på hög grund av gråsten, sten, tegeltak, portal med fyra pelare. 1889 Huvudbyggnad tegeltak. Hemlighus av trä med tegeltak nära hb

1898 Oval svaveldamm i parken.

Entréparti med kolonnad och tempelmotiv. Den skulpturala tunga ekporten vars barocktoner tillsammans med klocktornet ger den annars sparsamt utsmyckade byggnaden en lekfull karaktär.

Värdebärande karaktärsdrag

- Byggnadens grundplan, siluett med klocktorn, skivplåtbelagda takfall och symmetriska fasaduttryck
- Centralt markerat entréparti med putsade kolonner på socklar av sandsten och stentrappa
- Huvudentréns barockinspirerade skulpturalt utformade ekport
- Gavelfasadens artikulerade burspråk med koppling till sjön
- Markerat sockelparti i huggen rödaktig sandsten
- Fasader med varm ockragul slätputs och ljusare kontrasterande rusticering och listverk i ljus färgsättning
- Symmetrisk fönstersättning med placering i liv med fasaden
- Huvudbyggnaden som utgångspunkt för parkens huvudaxel med utsikt över parken, den tidigare odlingsmarken (nu parkering och idrottsplats) och sjön
- En naturnära inramning och flytande övergång till bergryggens anslutande naturområde
- Kopplingen mellan huvudbyggnad och anslutande parkanknuten bebyggelse i form av kägelbana och lusthus genom trappor, grusgångar och småskaliga vägstråk
- Stödmurar, terrasseringar och trappor är murade av natursten och/eller betong ofta kombinerat med enkelt formgivet svart smide

Förslag till skyddsbestämmelse för huvudbyggnad där följande befintliga särdrag och detaljer bevaras:

- befintlig grundplan med flygel, glasveranda, utvändigt trapptorn och klocktorn
- skivplåtbelagda takfall
- symmetrisk fasaduttryck
- centralt markerat entréparti med kolonnad och dekorativt tempelmotiv
- stentrappa med putsade kolonner på sandstenssockel
- skulpterad ekportal
- gavelfasadens burspråk och anslutande rundbågiga fönster
- rektangulära fönsteröppningar med listverk i underkant
- sandstenssockel på framsida och ljusgrå putsad sockel på baksida
- slät kalkputs med rusticerade hörn och pilastrar
- färgsättning med varmgula fasader, vita detaljer och grönmålat tak

Byggnadens invändiga egenart och detaljer bevaras:

- befintlig planlösning
- trappor med tillhörande räcken
- hallens klinkergolv
- trägolv
- kakelugnar
- snickerier - golvlister, dörrar, dörr- och fönsterfoder, taklist, stuckaturer
- ytskikt på väggar, tak och snickerier

Anslutande strukturer och egenart bevaras:

- Befintliga stödmurar, trappor, terrasser och utsmyckningar av betong och natursten med anslutande staket och detaljer av smide
- Stentrappa, terrass och utsiktsplats i slänten mellan glasveranda och kägelbana

Tv. Huvudbyggnadens östfasad med burspråk och köksingång. Den tillbyggda flygeln från tidigt 1800-tal syns i gavelfasadens sockelparti och i den medvetet dubblerade rusticeringen. Flygeln ansluter till ursprungsarkitekturen i både fasad och taksiluett. Innan den anslutande glasverandan tillkom på 1920-talet anslöt flygeln med utgång direkt till bergryggens slänt mot trappan till kägelbanan.

Tv. Huvudbyggnaden mot norr med den tillbyggda flygeldelen. I hörnet utvändigt trapptorn för serveringspersonal. Th. Gavelfasaden åt väster som inte blev tillbyggd med flygel.

Huvudbyggnadens entréparti och fasad har en rad viktiga arkitektoniska delkomponenter att värna vid framtida fasadrenoveringar. Här syns kolonnadens putsade pelare på socklar av sandsten och stentrappa. Gjutjärnskrukorna är ett återkommande signum för parken. Finhuggen sandsten återkommer även i frontfasadens markerade sockel. Lägg även märke till det enkla nätta listverket i fönstrens underkant och den mer svulstiga rusticingen som ger fasaden vertikalverkan. Framför entrén möter den barockinspirerade skulpturala ekportalen ett enkelt hållet kassetak.

Huvudbyggnaden har genomgått invändiga förändringar i flera omgångar, senast i samband med omvandlingen till vård- och behandlingshem 1960. Trots detta finns grunddragen från LM Ericssons omgestaltning vid sent 1800-tal i hög grad bevarade. Flertalet rum har byggnadsdetaljer och ytskikt att värna i samband med framtida användning och restaurering.

Kägelbanan – Nivå 1

I slänten bakom huvudbyggnaden ligger kägelbanan som en förlängning av parkens mittaxel. Byggnaden som tillkom i början på 1900-talet andas nationalromantik i både fasaduttryck och detaljer. Den uppglasade centralt placerade rotundan kantas av långsträckta sidoflyglar med högt sittande småspröjsade fönster. De långsmala flyglarna som inrymde kägelbanorna avslutas i kvadratisk formade utslagsplatser. Anläggningen vänder sig mot huvudbyggnad och park med flera tilltagna dörrpartier som från början anslöt till en framförvarande numera borttagen terrass. Spår efter terrassens infästningar märks i det markerade sockelpartiet av granit- och betong. Huvudentrén i den centralt placerade rotundan nås via en finhuggen granittrappa. Fasaderna är symmetriskt utformade med fönstersättning som avspeglar rummets funktion. De småspröjsade fönstren omges av av liggande brädpanel. Invändigt kvarstår den ursprungliga planlösningen med golvytor som vittnar om spelbanans utbredning i ekplank och omgivande furugolv.

Kägelspel är en föregångare till bowling. Spelformen att fälla käglor med klot är anrikt och tillhör ett av världens äldsta tävlings- och sällskapsspel. I Sverige byggdes många kägelbanor i slutet av 1800-talet, ofta som en del av rekreationsanläggningar. Banor som den i Alby med rotundor för dans och umgänge förekommer på flera håll runt om i landet.

Kägelbanan har trots en omfattande renovering efter branden 1977 tydligt bevarat ursprungskaraktären. Den långsträckt siluetten vittnar om dess funktion med den centrala rotundan som samlingsplats och de långsträckta flyglarna som inrymde banor för spel.

Värdebärande karaktärsdrag

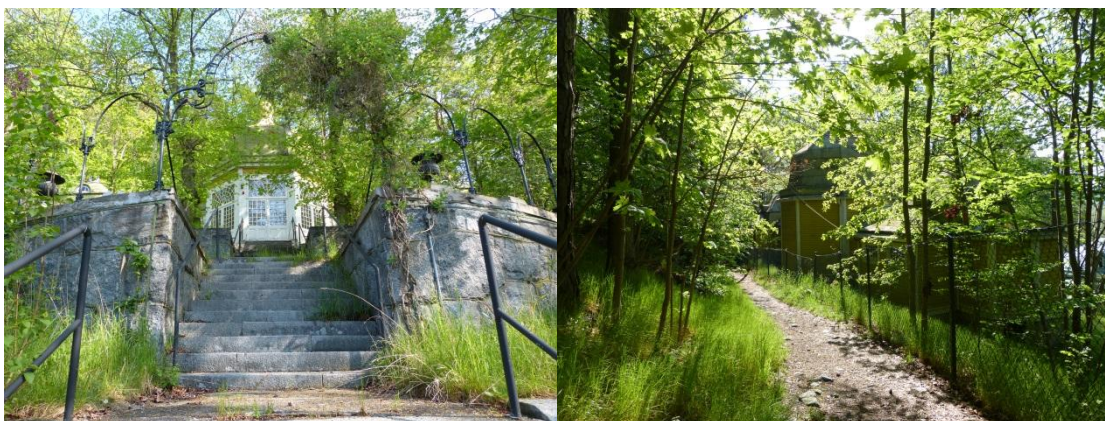
- Byggnadens karakteristiska grundplan och siluett
- De karakteristiska plåtbelagda taken med nätt takfot
- Symmetriskt fasaduttryck
- Fönstersättning som avspeglar rummens funktioner
- Fasader med liggande träpanel inom ett enkelt inramande ramverk
- Småspröjsade träfönster och uppglasade dörrar
- Markerat sockelparti med en nedre granitsockel och en övre putsad rusticering
- Stentrappan med dekorativa rundade fogar och smidesräcke

Förslag till skyddsbestämmelse för kägelbana där följande befintliga särdrag och detaljer bevaras:

- befintlig grundplan med central rotunda och sidoflyglar
- skivplåtbelagda takfall med nätt takfot
- symmetriskt fasaduttryck
- befintlig fönstersättning
- fasadernas liggande träpanel
- småspröjsade fönster- och dörrar
- färgsättning med varmgula fasader, vita detaljer och grönmålat tak
- stentrappa och smidesräcke

Kägelbanans interiör har i hög grad grunddragen bevarade trots viss modernisering avseende ytskikt och installationer. I furugolvet märks banornas centrala ekplanka, dansrotundans stora ljusinsläpp och högre takvolym, ljusinsläppen ligger samlade åt söder, originaldetaljer i dörrar och en del snickerier.

Trappan som leder från huvudbyggnaden upp till Kägelbanan är typisk för den naturorienterade parkkänslan. Här kombineras de för parken återkommande tongivande inslagen natursten, betong, smidesstaket och gjutjärnskrukor. Ovan kägelbanan löper en gångstig som ansluter till ytterligare stenlagd trappa som leder vidare upp i det anslutande naturområdet, den tidigare så kallade bergsparken.

Lusthus – Nivå 1

Lusthuset ligger diskret bakom huvudbyggnaden på samma nivå som verandan. Den åttakantiga paviljongen uppfördes ursprungligen som avträdeshus och dess existens finns belagd redan 1889 som hemlighus av trä under tegeltak. I en efterföljande beskrivning från 1898 är huset av trä och tegel under plåttak. Dagens så kallade lusthus är ett sammanhängande rum som används för diverse hantverk. Takets vädringslanternin och de fyra separata dörrarna vittnar om byggnadens historia som utedass. Med den efterföljande lusthusfunktionen följde sannolikt förstoring av fönster till nuvarande storlek. Exteriören ansluter till huvudbyggnaden genom den gula färgsättningen och det nätta plåttaket. Pärlspontklädda innerväggar

Lusthuset som ursprungligen fungerade som utedass med fyra separata ingångar. Dagens fönstersättning är sannolikt ett resultat av ändrad användning till lusthus i början på 1900-talet.

Värdebärande karaktärsdrag

- Byggnadens åttakantiga plan och siluett med lanternin
- Det plåtbelagda taket vars utskjutande takfot har dekorativ list och synliga tassar
- Symmetriskt fasaduttryck med fyra dörrar och fyra fönster
- Fasader med omväxlande liggande och stående träpanel inom ett enkelt ramverk
- Färgsättning med varmgula fasader, vita detaljer och grönmålat tak
- Omålad slät betongsockel

Förslag till skyddsbestämmelse för lusthus där följande befintliga särdrag och detaljer bevaras:

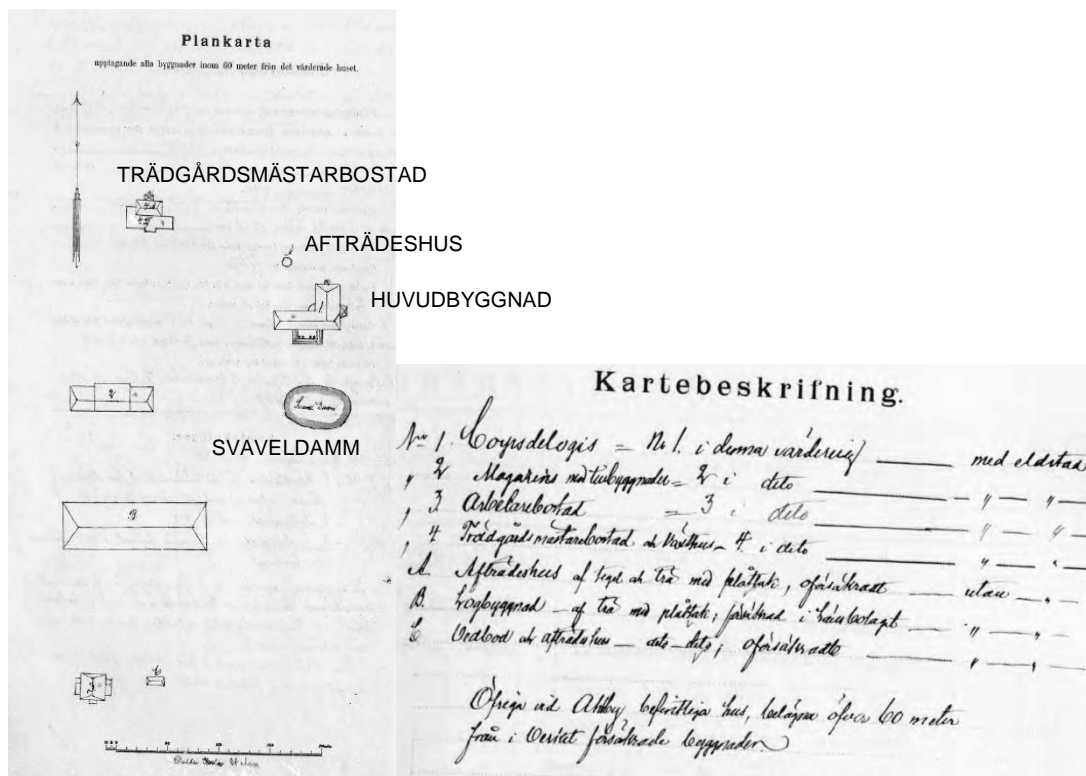
- befintlig åttakantig grundplan
- skivplåtbelagda takfall med lanternin och utskjutande takfot
- symmetriskt fasaduttryck med fyra dörrar och fönster
- fasadernas panelmönster
- färgsättning med varmgula fasader, vita detaljer och grönmålat tak

Trädgårdsvillan från söder med sin egensinniga utformning.

Trädgårdsmästarebostaden – Nivå 1

Trädgårdsvillan ligger högt med utblick över radhusområdet som på 1970-talet ersatte den framförvarande fruktträdgården. Bostaden var från början strategiskt placerad i anslutning till fruktträdgården som låg som en grön buffert mellan herrgården och ekonomibyggnaderna. I anslutning till villan fanns flera nu rivna trädgårdskopplade byggnader bland annat ett orangeri. Trädgårdsmästarebostaden finns belagd i brandförsäkringar första gången 1898. Villan inrymde från början flera trädgårdsrelaterade funktioner. Källaren var utförd med cementgolv och inrymde bevattningssystem för intilliggande växthus. I nedre våningen fanns rum för trädgårdselever, krukväxter och redskap. Övre våningen var bostad för trädgårdsmästaren. (Växthus fanns tidigare mot förstugans södra sida BF 1898). Fastigheten är numera avstyckad från gården och i privat ägo.

Brandförsäkring 1898 med huvudbyggnaden Corps de Logi och det bakomvarande Afträdeshuset A. Framför huvudbyggnaden fanns en oval Svavel Damm. Vars funktion är osäker. Trädgårdsmästarebostaden har tillkommit och blir nu försäkrad för första gången.

Det upphöjda läget i slänten gav trädgårdsmästaren en framskjuten position i området. Villans stilblandade formspråk ger i likhet med Gula villan byggnaden en helt egen karaktär. Upphovsmannen har sannolikt klassiska grunddrag som för tanken till italiensk renässans kombineras med ett uppskjutande mittparti typiskt för det sena 1800-talets typvillor. Även materialmässigt skapas intressanta kontraster i mötet mellan fasaddetaljernas släpputsade klassiska former, spritputsens plastiska yta och den råa betongsockeln med spår efter gjutformen. Rundbågelisten binder samman fasaden och pilastrarna ger byggnaden en högre karaktär. Fasaden mot trädgården är formgiven för exponering. Trots detta är huvudentrén placerad på den mer anonyma och enkelt hållna baksidan mot slänten. Upplägget gav trädgårdsmästare en från arbetet skyddad sfär. I slänten fanns även en terrass för avkoppling på avstånd från trädgården men med utsikt över området. Söderut finns en mindre terrass med några äldre fruktträd som vittnar om den tidigare fruktträdgårdens storhetstid.

Trädgårdsmästarebostadens egensinniga uttryck och framskjutna placering vittnar om att trädgården och dess skötsel var betydelsefull för gården. Gemensamt för gårdens tjänstemanna- och arbetarbostäder är en omsorgsfullt utformad arkitektur. Närheten mellan huvudbyggnaden och trädgårdsmästarebostaden är också en uttalad statusmarkör. Övriga arbetarbostäder låg i anslutning till ekonomibyggnader och verkstäder på andra sidan köksträdgården.

Värdebärande karaktärsdrag

- Byggnadens karakteristiska taksiluett med frontespis och lägre flacka sidopartier
- Takens plåtavtäckning
- Frontfasadens symmetriska fasaduttryck med pilastrar och takfotens rundbågiga listverk
- Markerat slätt sockelparti i cementgrå kulör, sannolikt från början obehandlad rå betongyta
- Fönstersättning och placering i liv med fasaden
- Fasadernas gula spritpus med kontrasterande vita slätputsade fönsterinramningar
- Den kuperade trädgårdsmiljön och kvarvarande terrass med fruktträd
- Grusad småskalig stig till entrén med anslutande skyddad terrass (tidigare plats för växthus)
- Kopplingen till stigsystemet i det anslutande naturområdet, den tidigare så kallade bergsparken
- Trädgårdens fruktträd och buskar

Förslag till skyddsbestämmelse för huvudbyggnad där följande befintliga särdrag och detaljer bevaras:

- byggnadens rektangulära grundplan
- taksiluett med frontespis och lägre flacka sidopartier
- plåtbelagda takfall
- frontfasadens symmetriska fasaduttryck med pilastrar och takfotens rundbågiga listverk
- markerad grå betongsockel
- symmetrisk fönstersättning i liv med fasaden
- spritputsade fasader och slätputsade fönsterfoder
- färgsättning med varmgula fasader med vita detaljer

Trädgårdens strukturer och egenart bevaras:

- kuperade trädgård med terrass och fruktträd
- småskalig grusad stig till entrén
- kopplingen till stig anslutande slänt

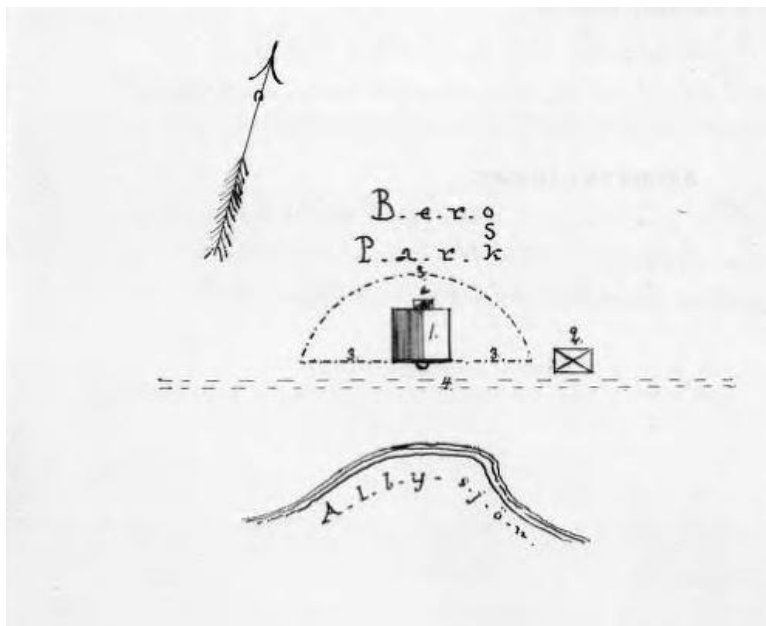
Trädgårdsmästarbostadens mer nedtonade baksida som rymmer byggnadens huvudentré. Här framgår den närmast kulissartade känsla som skapas i mötet med de mer utsmyckade gavelfasaderna. Till höger syns ena gavelfasaden och den kuperade trädgården med stödmur och terränganpassat stigsystem.

Gula Villan – Nivå 1

Gula villan, även kallad *Gulan*, uppfördes 1902 som bostad åt LM Ericssons son. Senare fungerade den som disponentbostad för det närliggande numera rivna tvätteriet. I dag hyr

kommunen ut villan till företag med catering- och odlingsverksamhet. Villans formgivning är typisk för det tidiga 1900-talets framväxande villabebyggelse och speglar det ökade välståndet hos den borgerliga befolkningen. Här är det sena 1800-talets omväxlande panelarkitektur med dekorativa detaljer i takfot, på verandor och i listverk fortfarande tongivande. Kombinationen med Ericssons råa betongsocklar med indrag som ger byggnaden karaktär av alpstuga ger villan ett eget uttryck. Trädgården mot sjösidan inramas med en långsträckt betongmur med skulpturalt utsmyckade fontäner som är typiska för LM Ericssons lekfulla betongdetaljer. Huvudentrén bakom huset nås av en grusad svängd genomfartsväg som gör huset tillgängligt. Mitt över huvudentrén i slänten bakom huset finns en infälld jordkällare vars överdel även fungerar som trappa till en terrass längre upp i sluttningen. Ovan jordkällarens dörr finns spår efter en bortfallen stensulptur som sågs vara från palatset Makalös. Den nedfallna skulpturen förvaras inne i huset. I trädgården finns även en minnessten som är omnämnd som förkommen i fornminnesregistret. Stenens ringa ålder gör dock att den inte längre är aktuell som fornlämning.

Villan är ett mycket välbevarat exempel på det tidiga 1900-talets villabebyggelse. Det naturnära läget vid sjön med anslutande bergspark är typiskt för tidens naturromantiska strömningar. Här samspelar arkitektur och omgivning på ett genomtänkt sätt. Såväl exteriör som interiör har till förblivit till stor del oförändrade sedan uppförandet. Invändigt kvarstår den ursprungliga planlösningen, undantaget den nya öppna köksavdelningen. Merparten av interiörens originaldetaljer är bevarade.

Brandförsäkring från 1907 visar villan med tillhörande bergspark och staketomgärdad trädgård.
1. Villabyggnad 2. Vagnshus av trä med plåttak 3. Staket av järn och huggen sten 4. Väg.

Gula villan ligger med utsikt över sjön och är i stora drag oförändrad sedan uppförandetiden 1902.

Gula villans huvudentré nås via en genomgående grusad uppfart. Byggnaden kännetecknas av en för tiden typisk omväxlande panelarkitektur med snickarglädje och småspröjsade stora fönster. Integrerade glasverandor vänder sig mot trädgården och vattnet.

Villan har även invändigt en till stor del intakt planlösning med merparten originaldetaljer bevarade som kakelugnar, snickerier och stuckaturer. Vid en nyligen utförd renovering byggdes köket om för den nuvarande verksamheten. Mindre ingrepp utfördes i stommen lokalt, trägolven slipades och merparten ytskikt vitmålades.

Uppfarten till Gula villan med motstående jordkällare. Trappan leder upp till terrass i slänten med utsikt över sjön. Ovan källarens dörr finns rester efter en bortfallen skulptur hämtad från palatset Makalös i Stockholm som eldhärjades 1825.

Trädgården möter mot vägen med symmetriskt placerade trappor i den dekorativa muren av natursten, betong och smide.

Betongfontäner med dekorativa zinkgjutna skulpturer från Bolinders mekaniska verkstad pryder mursträckan som kantar vägen utmed Gula villan.

Värdebärande karaktärsdrag

- Byggnadens volym, taksiluett med fyra takkupor och fasaduttryck
- Takens plåttäckning med anslutande rödmålade plåtdetaljer tex fotrännor och skorstenar
- Indraget sockelparti i cementgrå kulör, sannolikt från början obehandlad rå betongyta
- Fönstersättning och placering i liv med fasaden
- Fönster av originaltyp, med småspröjsade bågar av trä kantade av enkelt profilerade foder
- Fasadernas varierade träpanel med liggande fasspont nedtill och fjällpanel i gavelpartier
- Interiörens i hög grad intakta utformning avseende planlösning och detaljer
- Den omgärdade trädgårdsmiljön som i sin helhet inramas av mur krönt av smidesstaket
- Särskilt tongivande är den södra murens skulpturalt utsmickade fontäner av betong
- Kombinationen av natursten och betong i jordkällare, stödmurar och trädgårdsmurar
- Den öppna obebyggda odlingsmarken mot sjön

Förslag till skyddsbestämmelse för huvudbyggnad där följande befintliga särdrag och detaljer bevaras:

- byggnadens rektangulära grundplan
- skivplåtbelagda takfall med inklädd dekorativ skorsten och fyra indragna takkupor
- indragen rå betongsockel
- fönstersättning
- småspröjsade fönsterbågar med tillhörande fönsterfoder
- entrédörr med tillhörande träveranda
- liggande fasadpanel med gavelpartier av fjällpanel
- färgsättning med varmgula fasader med vita detaljer och rödmålat tak

Byggnadens invändiga egenart och detaljer bevaras:

- befintlig planlösning
- trappa med tillhörande räcke
- kakelugnar
- trägolv
- snickerier golvlister, dörrar, dörr- och fönsterfoder, taklist, stuckaturer

Trädgårdens strukturer och egenart bevaras:

- Befintliga stödmurar, trappor, terrasser och utsmyckningar av betong och natursten med anslutande staket och detaljer av smide
- Jordkällare med integrerad trappa av betong
- Terrass och utsiktsplats i slänten
- Fortsatt hålla den öppna odlingsmarken mot sjön öppen och obebyggd

Översikt Alby gård som visar för området viktiga strukturer att värna i den fortsatta planeringen. Särskild fokus ligger på skyddsvärda miljöer, zoner som är känsliga för förändring och för området viktiga stråk och samband. Numreringen visar planområdets bebyggelse. 1. Huvudbyggnad, 2 Trädgårdsmästarbostaden, 3 Kägelbanan, 4 Gula villan, 5 Lusthus.

Värdebärande karaktärsdrag för parkmiljö

Trädgårdsanläggningen vid Alby har en stram grundplan med en tydlig mittaxel genom huvudbyggnaden. Den tidigare köksträdgårdens rutnät följde samma mönster. Under 1800-talets andra hälft anslöt parkens utformning till tidens mer naturorienterade parktancar. Slingrande stigar anslöts till det strikta gångsystemet. Greppet att kombinera stilar från olika tider låg i tiden vid sekelskiftet 1900 både när det gällde trädgårdsanläggande och arkitektur. Uppbyggnaden kring en huvudaxel där huvudbyggnaden spelar en central roll är hämtad från barockträdgårdens stränga symmetri. Det mer organiskt uppbyggda stråken som kopplar samman mittaxeln med den tidigare köksträdgården och sjösidan visar på drag av engelsk landskapspark med ett varierat rörelsemönster och naturlig växande grönska i fokus. Sammantaget kännetecknas parken främst av ett tydligt samspel mellan naturliga förutsättningar, bebyggelse och trädgård. Där trädgården kan anses vara en förlängning av byggnaden. Trädgårdens naturliga förutsättningar är en viktig byggsten tillsammans med trädrader och planteringar som skapar olika rumsbildningar. Sammantaget är det viktigt att betrakta trädgårdens alla delar som en enhet. Bebyggelsens placering och relation till parken med terrasser och rumsbildningar som både ger långa utblickar och intimitet är nogt avvägt och fyller ett syfte i gestaltningen och bruket av parken som helhet.

Utsikt från huvudbyggnaden över parkens mittaxel som betonas med buxbom och vakande lejon i gjutjärn.

Parkens östvästliga vägstråk märks fortfarande i den kvarvarande allén. En stenkantad tidigare grusad vägbank kan skönjas under gräset. Stråket kopplade tidigare samman frukträdgården och ekonomikomplexet med Albysjön och hamnen. Bilden visar stråket med riktning mot sjön.

Värdebärande karaktärsdrag för parken

- Parkens centrala huvudaxel från vägen fram till huvudbyggnaden med träd och mittrundlar
- Parkens tvärxel med delvis bevarad allé som vittnar om sambanden mellan sjön med anslutande hamn, parken, den tidigare köksträdgården (dagens radhusområde) och gårdens ekonomibyggnader
- Spår efter tidigare trädrad utmed vägen som inramning åt parken söderut
- Gångsystemet inom parken som förbinder de kvarvarande delmiljöerna som kätgelbanan och lusthuset
- Parkens tydliga grundstruktur i samspel med platsens kuperade terräng, spridda träd och buskar vars naturnära former skapar en lättsam variation
- Stigar som kopplar samman parken med omgivande miljöer som Gula villan, Trädgårdsmästarbostaden, bergryggens naturområde och hamnen
- Stödmurar, terrasseringar och trappor är murade av natursten och/eller betong ofta kombinerat med enkelt formgivet svart smide
- Dekorativa gjutjärnsdetaljer finns i skulpturer och krukor

Parkens möte med cykelbana och väg. Rester efter en långsgående trädrad vittnar om en att det funnits en tydligare gräns mellan park och väg.

Entrépartiets grind är utformad i för LM Ericsson typiska material betong och smide. Grindens stjärna återfinns även på grindarna i Hågelby. Stentrappor av natursten med detaljer av betong och smide återkommer runt om i parken

Samma östvästliga trädkantade vägstråk med riktning mot den fd fruktträdgården numera radhusområde. Stråket löper förbi parkens mittaxel. Till höger syns parkbänkar belägna i den södra av parkens två centralt placerade rundlar som fanns redan i slutet på 1800-talet.

Bergryggens slänt är en del av parken och fungerar som en flytande övergång mellan den anlagda parkmiljön och det anslutande skogsområdet, den tidigare kallade Bergsparken.

Gjutna järnskulpturer och järnkrukor tillverkade av Bolinders mekaniska verkstad återkommer runt om i parken.

Tv. Det flyttade monumentet som finns med i fornminnesregistret står i Gula villands trädgård. Th. Gula villan omgärdas av en för området typisk mur av granit, betong och smidesräcke.

Förslag på åtgärder i detaljplan

Siktlinjer och sammanbindande stråk mellan park och ekonomibyggnader kan återskapas genom en trappa i väster som ansluter till befintlig östvästlig vägsträckning i radhusområdet.

Föreslagen damm inordnas i parken med hänsyn till det tidigare alléstråket. Dammens utformning kan med fördel göras långsträckt men bör anta en ordnad form som knyter an till parkens i hög grad symmetriska struktur. En ovalt formad damm följer exempelvis den centrala mittaxelns ovala gångsystem och återkopplar även till en tidigare oval dammanläggning i parken som framträder på plankarta från 1898.

Vid komplettering av eventuella nya gränser rekommenderas genomsiktliga, enkla inhägnader.

Nya tillägg i parken bör utföras med material som har anknytning till anläggningen som natursten, betong och smide.

Placering av eventuell ny teknikbyggnad för dagvatten placeras och utformas med hänsyn till den anslutande bergryggen och naturen.

Nytt förråd för sophantering vid Gula villan kan med fördel placeras i samma läge som befintlig kvarvarande betongsockel. Plan från 1913 visar att det då låg en likbod där.

Dagens reningsverk ligger diskret placerat i konstfullt dekorerat bergum.

Att tänka på i den fortsatta hanteringen av miljön

- Huvudbyggnadens interiör inventeras och dokumenteras med åtgärdsförslag.
- Antikvarisk konsekvensanalys bör genomföras i samband med upprustning av huvudbyggnad.
- Puts- och färgundersökning av fasader bör utföras inför ommålning.
- Eventuella ombyggnader ska ske under medverkan av antikvarie.

Referenser

Botkyrka kulturmiljöprogram, uppdaterat 2014...

Mörkfors G & Ullén I, 1988. Botkyrka Kulturmiljöinventering.

Pantzar, Cecilia. 2011. Kvarteret Rotemannen – Alby industriområde. Kulturmiljöunderlag inför detaljplan, Botkyrka kommun. Rapport 2001:7. Stockholms läns museums rapportserie.

Pantzar, C & Sahlsten, U. 2008. Hågelby gård. Kulturhistorisk värdering och klassificering av Hågelby gård. Rapport 2008:12, Stockholms läns museums rapportserie. Stockholm.

Rosén, Martin. Historiska Alby- dramatik, romantik och teknik. 2004.

Wennberg, Kåa. 2006. Lars Magnus Ericsson - Ericssons grundare. Lund.

Arkiv

Stockholms läns museum

SVAR, Digitala Forskarsalen Riksarkivet

Lantmäteriets kartarkiv

Brandförsäkringsverket – Försäkringsbrev

1898 Corps de logi, magasin (radhusomr), arbetarbostad (radhusomr), trädgårdsmästarbostad, logbyggnad (radhusomr) vedbod (radhusomr)

1912 Redskapshus (vagnslider, rivet), ladugård (kallat stall i Albyboken, nu bla smide),

gödeslgrop (svinhus efter 1913, nu däckshop), iskällare (även kallad rotfrukstkällare norr omladugård)

1915 Kraftstationshus (södra), ekonomibyggnad (norra), våghus (transformatorhus), växthus, tvättstuga nere vid sjön

1920 Hela anläggningen beskrivs samt detaljerad karta över både gård och ekonomibyggnader.

1924 Ladugård, stall och förråd

Kartor

1806 Gränsbestämning och ägomätning. Huvudbyggnad, fruktträdgård och fem

ekonomibyggnader (ekonomikomplexet är beläget i samma område som det nuvarande)

1807 Storskifte 1807. (Samma scenario som 1806)

1901-1906 Häradsekonomska kartan. Huvudbyggnad samt ytterligare tre byggnader inom parken, troligtvis kägelbana, trädgårdsmästarbostad samt ytterligare en. I ekonomikomplexet finns vagnslider (revet), stall (nu bilmek).